

DİVAN EDEBİYATI AYNASINDA MEMURLAR

Officers, In The Mirror Of Divan Literature

Dr. Murat ÖZTÜRK*

ÖZ

Bu makalede divan şairlerinin Osmanlı devletindeki memuriyet zihniyetine ve hayatına dair bakış açıları edebi eserler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Şairler, memurları görevlerine ve makamlarına göre çoğunlukla hicvetmiş, nadiren de övmüşlerdir. Özellikle yüksek kademedeki memurlara ve bu memurların biçimlendirdikleri devlet sistemine yönelik tenkitler bütün divan edebiyatı tarihinde mevcuttur. Memur şairlerin kendi memuriyet hayatlarına ve meslektaşlarına dair yorumları, yakınmaları ve arzuları da memuriyet hayatının yüzyıllardır süren özelliğini yansıtır. Bu eleştiriler bazı divanlarda ve mesnevilerde tespit edilen şiirlerden hareketle 16. asırdan 20. asra kadar kronolojik bir sıra takip edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Divan, mesnevi, memuriyet, tenkit, Osmanlı şiiri

ABSTRACT

In this essay, Ottoman poets' points of view concerning life style and mentality of government job in Ottoman State has been tried to evaluate in terms of literary works. Poets generally had satirized, rarely praised the officers in respect of their duties and positions. Especially there have existed critical views directed towards the high class officers and towards the state system which was constituted by these officers through the whole history of Ottoman poetry. The officer poets' views' complaints and desires about their lives and their colleagues reflects the continuous characteristics. These critics have been evaluated from 16th century to 20th in a chronological method, taking into account some poems recognized in some divans and mathnawies.

Key words: Divan, mathnawi, government job, criticizing, Ottoman poetry

Giriş

Klasik Türk şiirinde geleneğin belirlediği estetik nizama bağlı olan şairler genel olarak âşık, sevgili ve rakip kurgusu üzerine şiir yazmakla beraber yaşadıkları dünyanın büsbütün dışında kalmamış, zaman zaman yönetici çevrelere ve içinde buldukları topluma şiddetli tenkitler yönelterek sosyal sorunlara dair ilgilerini dışa vurmuşlardır. Kimi şairler de doğrudan eleştiri ve tariz yerine öğretici–ahlaki tarzda eserler kaleme alarak muhatap kitlelerini yönlendirme endişesi duymuşlardır. Osmanlı toplumunda şiir ve edebiyatın sosyal işlevi her dönemde işlevini sürdürmüş, bu işlev sosyal rahatsızlıkların ve çalkantıların arttığı dönemlerde edebi eserlere daha çok etki etmiştir.

Memuriyet öteden beri Türk toplumunda rahat ve kolay bir kazanç kapısı olması, devletin manevi şahsının temsilcisi olması, özellikle devlet teşkilatı açısından büyük önem taşıyan makamların halk nezdinde saygı, güç ve korku uyandırması gibi nedenlerle revaç görmüş, değişen ve dönüşen devlet ve toplum yapısına bağlı olarak yönetim ve reaya arasında zaman zaman farklı algılarla değerlendirilmiştir.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü.

Şairlerin kendileri için de memuriyet çoğunlukla arzulanan statü, elde edilmek istenen makam olarak görülmüştür. Şuara tezkirelerine alınan şairler mesleklerine göre sınıflandırıldığında medresede İslami ilimleri “tertib üzere” görmüş ulemaya karşı medrese öğrenimini yarıda bırakmış şairler çoğunluktadır. Bunların çoğu, devlet bürokrasisinde görev almayı amaçladığından şiir ve inşaya önem vermişlerdir.¹ Medrese eğitimi yerine sanat yoluyla bürokraside yer alıp yükselme isteği, sosyal onur, statü ve mertebelerin mutlak egemen bir hükümdar tarafından belirlendiği, bilim adamı ve sanatçıların toplumda egemen olan sosyal ilişkiler ve belli bir kültür çerçevesinde sanatlarını ifade ederek patrona (yönetici, hami) yaranmak zaruretine dayanır.² Bununla beraber pek çoğu memur olan şairler sarayda veya taşrada makamı şahsi çıkar temininde bir araç olarak kullanan meslektaşlarına veya belirli zümrelere karşı tepkilerini de şiir aracılığıyla dile getirmişlerdir. Yine tezkirelerden öğrendiğimize göre bazı memur şairler ve devlet adamları görevlerini kötüye kullanmanın neticesinde türlü cezalara çarptırılmışlardır.³

Klasik Türk şiirinde bir grubu veya toplumu tenkit amacıyla çok sayıda eser yazılmıştır. Yine şairlerin geleneksel kabullerinden biri olan ve gerçek kişilerin düşmanlığının hedefi olmamak için zaman zaman suçu feleğe yükleyerek ifade edilen zamanenin hüner ehlini takdir etmeyişi, ehil olmayanların yüce makamlara getirilişi, feleğin iyi insanlar için tersine döndüğü ve talihin erdem sahiplerinden yana olmayışı düşünceleri de farklı nazım şekillerinde işlenmiştir⁴. Hiç şüphesiz hüner ehlinin sanatını, yeteneğini veya erdemini tasdik makamı bilhassa sadrazamlık, vezirlik, paşalık, valilik, beylik, şeyhülislamlik, kazaskerlik, defterdarlık, ayanlık gibi yüksek memuriyet makamlarıdır.

Yavuz ve Kanuni devirlerinde geniş toprakların alınmasıyla oluşturulan yeni eyaletlerle beraber önceki asırlara nazaran vergi, askerlik ve yönetim sistemini içeren bürokratik ağ büyümüş, dolayısıyla memuriyet alanı da genişlemiştir⁵. Bu sebeple çalışmamızda memuriyete dönük algıları ve eleştirileri 16. asırdan başlamak üzere kronolojik bir sırayla inceledik.

¹ Halil İnalçık, *Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu-Batı, 2005, s.51

² İnalçık, *A.g.e.*, s.9

³ Latifi tezkiresinde Emani, Suzi, (s.312), Nihani-i Kadı (s. 543), Andelibî, (s.405) ve Gelibolululu Ali Divanı'nda Emani'nin (s.198) biyografilerinde konuyla ilgili bilgilere rastlanır. Bkz. Rıdvan Canım. Latifi, *Tezkirettü'ş-Şu'ara ve Tabsıratü'n-Nüzema* (İnceleme-Metin). AKM, yay., Ankara 2000; Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, AKM, yay, Ankara, 1994.; Mehmet Sarı, *Divan Şiirinde Rüşvet*, Türk Yurdu dergisi, Ağustos, 2001, c. 21, sayı: 168, s. 14-20

⁴ Bağdadlı Rûhî, Nâbî ve Yenişehirli Avnî'nin birer şiiri dikkate alınarak yazılan *Divan Şiirinde Belge Redifler*, başlıklı makale konuya örnek teşkil etmektedir. Cemal Kurnaz, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ yay. Ankara, 1997.

⁵ Mehmet İpşirli, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı"*, editör, Ekmeleddin İhsanoğlu, c. 1, IRCICA yay., İstanbul, 1994. s. 139-277.

Memurlara ve Memurluğa Dönük Eleştiriler

Memurların rüşvetçi ve keyfi uygulamalarına dönük eleştirileri içeren eserlerin en bilinenlerinden biri 16. asrın ve bütün Türk şiirinin en önemli isimlerinden biri olan **Fuzûlî** (1483-1556) nin *Şikayetname*'sidir. Devrin bürokratik anlayışını tenkit eden hatta alay ve küçümseme havasında bir hiciv üslubuyla yazılan eser, Nişancı Celalzade Mustafa'ya yazılan manzum-mensur bir mektuptur. Mektupta kendisine Bağdat'ın alınması esnasında padişah ve devlet adamlarına yazdığı kasidelerden dolayı bağlanan dokuz akçe miktarındaki gündeliği vermek istemeyen memurlar kayıtsız, rüşvetçi ve asık suratlı tutumlarından dolayı tenkit edilmişlerdir. Osmanlı'nın en güçlü döneminde en güçlü padişahın saltanatı devrinde padişah fermanının memurlar nezdinde işlevsiz kalışı veciz ifadelerle eleştirilmiştir.⁶ Mektubun şikâyet bölümünden küçük bir alıntıyla Fuzulî'nin evkaf memurlarından duyduğu rahatsızlığa dikkat çekmek istiyoruz:

“Selam verdüm rüşvet değüldür deyu almadılar, hüküm gösterdüm fâidesüzdür deyu mültefit olmadılar. Eğerçi zâhirde sûret-i itâ'ât gösterdiler ammâ zebân-ı hâl ile cemî-i suâlüme cevâb verdiler. Dedüm yâ eyyuhe'l-ashâb bu ne fi'l-i hatâ ve çîn-i ebrûdur dediler muttasıl âdetümüz budur. Dedüm benüm re'âyetüm vâcib görmüşler ve baña berât-ı tekâ'ud vermişler ki evkâftan hemîşe behre-mend olam ve padişâha ferâgatle du'a kılam. Dediler ey miskin senüñ mezâlimüñe girmişler ve sana sermaye-i tereddüd virmişler ki müdâm bî-fâide cidâl edesin ve nâ-mübârek yüzler görüb nâ-mülayim sözler işidesin...”⁷

Fuzûlî bu mektubunda memurları uygunsuz işlerle meşgul, çatık kaşlı, na-mübarek yüzlü ve na-mülayim sözlü kişiler olarak betimleyerek onlarla mücadele etmekten vazgeçip yalnızlık köşesine çekildiğini bildirirse de böyle bir konuyu devrin nişancısına çarpıcı bir üslupla bildirmesi, memur zihniyetinin asırlardan bu yana devlet içindeki olumsuz etkisini gözler önüne sermesi açısından dikkate değerdir.

Fuzûlî'nin şikâyet ettiği bu zihniyet yüzyıllardan beridir devletin omurgasında kambur gibi durmaktadır. Günümüze kadar ciddi bir değişiklik göstermeyen *bu hantal ve hasta zihniyet; bürokratik yapının kurallarını katı bir şekilde uygulayan, mesleğine ve iş koşullarına ilgisiz, pasif, hizmet üretme anlayışından uzak, risk almaktan kaçınan, başarı, etkinlik, verimlilik, girişkenlik ve dinamizmden yoksun bir yapıya sahiptir.*⁸

On altıncı asırda yönetenlerle başları hoş olmayan heteredoks tarikatlara mensup pek çok Rumelili şair de devrin idarecilerine ve yönetim anlayışlarına karşı pervasız söyleyişleriyle farklı bir çizgide dururlar. Bu şairlerden **Usûlî** (ö. 1538)'nin bir gazelinde kullandığı “yuf” redifi kendisinden sonraki pek çok şair tarafından da kullanılacak ve devlet ve toplum düzeninin genel atmosferine yönelik hoşnutsuzlukların

⁶ Metin Akkuş, *Nefî ve Siham-ı Kaza*, Akçağ yay., s. 77-78, Ankara, 1998

⁷ Abdulkadir Karahan, *Fuzulî'nin Mektupları*, İbrahim Horos Basımevi, İstanbul, 1948, s.14

⁸ Ömer Aytaç, *Memurluk Zihniyeti ve Memuriyen Toplum: Prens Sabahattin'in Görüşleri Işığında Bir Çözümleme*, Dokuz Eylül Üniv., Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, cilt 8, sayı: 1, İzmir, 2006, s. 3

ifadesi olarak divanlarda yer alacaktır. Gazelde sultan da dahil olmak üzere beylere ve feleğe yuh çekilir:

Be bu bâzâr-ı cihânın kuru dükkânına yûf
Çenber-i çarhına vü günbed-i gerdânına yûf

.....
Dürülür çün kamu defterleri tomâr gibi
Dehr sultânlarının defter ü divânına yûf

.....
Bu cihân beglerinin ehl-i kemâle dâyim
Kuru tahsînine vü etdiği ihsânına yûf⁹

Yine pervasız üslubuyla bilinen Rumeli şairlerinden **Hayretî** (ö. 1535), yönetici memurlardan duyduğu rahatsızlığı en galiz küfürlerle dillendirmiştir.¹⁰

Tıpkı Rumeli şairleri gibi “coğrafyanın kıyısında”, Bağdat’ta, yaşayan **Rûhî** (ö. 1606) de taşrada işleyen bozuk düzene ilenç düzeyinde tenkitler yöneltmiştir. Onun canlı tasvirlerle ve güçlü gözlemlere sahip meşhur “terkib-i bendini okurken valisinden defterdarına ve türlü tarikatlara kadar maddi-manevi nüfuz sahiplerinin, geniş bir yanaşma halkası ile çevrelenmiş olarak, yörenin rant ve gelir kaynakları üzerine abandıkları yarı asiatic- feodal bir konak ve malikane düzeni ile karşı karşıya bulunduğu hissediliyor.”¹¹ Ruhî bu düzenden ve bu düzenden pay kapma yarışında olan başta yöneticiler olmak üzere, samimi inanıştan uzaklaşan halk kitlelerini sahte ve samimiyetsiz şeyhleri ve dervişleri yerip içinde bulunduğu sisteme ve bu anlayışı benimseyen herkese Usuli gibi “yuh” çeker:

Yuf hârına dehrin gül-i gülzârına hem yuf
Ağyârına yuf yâr-i cefâ-kârına hem yuf

.....
Ârif ki ola müdbir ü nâdân ola makbûl
İkbâlîne yûf âlemin idbârına hem yuf

Ruhî, terkib-i bendinde yönetici zümrenin halka ilgisizliğinden şikâyet eder. “Beyler, paşalar ve ayanlar halka şefkat yerine zulmetmektedirler. Çektiğin sıkıntıyı gizlesen de beylerden ve kullardan derdine çare bulacak kimse yoktur. Ayandan kerem beklemek boşunadır. Beyde paşada bağıştan bir eser aramak da yersizdir.”

Yok derdüne bir çâre ider mîr ü gedâda
Sen çekdiğini âlâmı gerek sakla gerek de
A’yân-ı cihândan kerem umma anı sanma
Âsâr-ı atâ ola ya paşada ya begde

.....

⁹ *Usuli Divanı* (Haz: Mustafa İsen), Akçağ yay., Ankara, 1990, s.153

¹⁰ *Hayretî Divanı*, (Haz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri), İstanbul Üniv. yay., İst., 1981, s. 341

¹¹ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet Aydınlar ve İzm’ler*, “İki Devir ve İki Terkib-i Bend”, Mayaş yay., Ankara, 1983, s.32.

Evc-i feleğe basdı kadem câh ile câhil
Erbâb-ı kemâlün yeri yok zîr-i felekde¹²

On altıncı asır şairlerinden **Sâfi** de *Hasbihal*'inde farklı başlıklar altında pek çok mesleği tanıtırken devrinin memur tiplerini ve kişiliklerini de değerlendirir. Safi'nin tanıttığı devlet görevlileri ases, ases başı, çavuş, dânişmend, defterdar, derbend bekçisi, emin, ümenâ, hâkim, vergi memuru, kadı, nâib, divan kâtibi, kâtip, kethüda, mu'temed, muharrir, muhâsib, muhtesib, muhzır, mukataacı, mübâşir, müderris, müfettiş, mülazım, mültezim, müteveli, sokak silahdarı, subaşı, şahne, hatib, imam, müezzin, ve vakıf memurlarıdır.¹³

Safi'nin verdiği bilgilere bakılırsa 16. yüzyıl Osmanlı devletinde vezirlerin kiskançlıklarının çavuşların yaptıkları işin karşılıksız kalmasına, bazı dânişmendlerin kıt bilgilerine rağmen bu göreve getirildiklerine, defterdarın rüşvetçi olduğuna, dar geçitlerde yolcuları korumakla görevli derbent bekçilerinin halkı soyduklarına, kadı ve naiplerin sık sık rüşvetle hüküm verip, sürekli zenginden yana olmalarına, çarşı pazardaki alışveriş işlerini düzenlemekle görevli olan kethüdaların aldatıcı olduğuna, esnaf ve sanatkârın ölçü ve terazi işlerini kontrol etmekle görevli muhtesibin işini gereği gibi yapmadığına, mukataacının rüşvetçi olduğuna, divan kâtibinin eli dolu gelen mülazımın isteğini hemen yerine getirdiğine, asayişini sağlamakla görevli subaşılardan zenginden yana olup fakiri ezdiklerine değinilir.¹⁴

Gelibolulu Mustafa Ali (ö. 1600) de her biri 21 beyitten oluşan 12 bentlik terci-i bendinde bir yandan meslekleri tanıttığı bilgiler¹⁵ verirken bir yandan da dünya hayatıyla ilgili hikmetler sunar. Dünyadaki düzenin insanın talihinin zıddına işlediğini, bir bozuk düzenin hâkim olduğunu dile getirir:

Çalınur bir bozuk düzendür bu
Uya dirseñ usûle fikr-i muhâl
Bezminüñ nukli renc ü mihnet ü gam
Câmınüñ dürdi derd ü keyfi melâl (1 / 10-11)¹⁶

¹² Cemal Kurnaz, *Divan Edebiyatı Yazıları, "Çağının Cesur Bir Tanığı: Bağdadlı Ruhî"*, Akçağ yay., Ankara 1997, s. 119

¹³ H. Dilek Batislam, *Hasbihal'i Safi*, İstanbul, 2003, Kitabevi yay., s. 74

¹⁴ Batislam, *A.g.e.*, s. 74-80.

¹⁵ 16. yüzyıl Divan şairlerinden Fakiri de Risale-i Tarifât adlı eserinde devrindeki meslekler hakkında üçer beyitlik bilgiler verir. Fakiri meslek tarifleriyle "o devrin muhtelif zümrelerini tasvir etmekte, bazen kıyafetlerine, psikolojilerine kadar anlatmaktadır." Fakiri yüz elli sekiz maddeden oluşan Tarifetname'siyle dönemin memurları hakkında da önemli bilgiler verir. bkz. Kâşif Yılmaz, *Fâkiri'nin Kanunî'ye sunduğu Risale-i Tarifât Adlı eserinin Kültür ve Medeniyet Tarihimiz Açısından Önemi*, Yedi İklim dergisi, sayı: 42, Eylül 1993, s.44-46

¹⁶ İsmail Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, Ankara, s. 454-474.

Ali, döneminin panoraması niteliğindeki şiirinde hem yöneticileri ve bazı memur tiplerini tanıtır hem de bu görevleri yürütmenin zorluğundan bahseder. Şiirin özeti terci beytindedir.

Meclis-i âlemün safâsı muhâl
Kâse-i dehr zehrle mâl-â-mâl

Şair, vezir olmanın zorluğundan bahseder. Vezirin padişahın başka herkese buyruğu geçer ama diğer vezirler tarafından sürekli açığı araştırılır. Rüşvet yese Hakk'ın, yemese rüşvetçilerin düşmanı olur. Zulmetse cehennemlik olacak, muhaliflerle inatlaşsa bütün düşmanları kendisine karşı bir araya gelecek, azledilse belki canından olacaktır. Nihayetinde her ne yapsa gamla kuşatılacaktır.

Ali, şiirin dördüncü bendinde ulema sınıfının çelişkili hallerine değinir. Ali'ye göre şeyhülislamlıkta fetva vermek güçtür. Yanlış fetva verenin hali kötüdür. Halkın ve seçkinlerin müracaat makamı olan hocalıkta yapılan iyilikler vezirden, kötülükler hocadan bilinir. Kadılıkta rüşvet esiri olmak mümkündür. Kadı, büyüklerin isteğini dinlemese sürekli kendisine buğz ederler. Daima azledilme ihtimali mevcuttur. Müderrisler de hep fakirlik içindedirler.

Defterdarlar da sürekli vezirlerin emri ve baskısı altında kalma, rüşvetçilerle mücadele etme riski altındadır. Kâtip veya muhasip olmak da beylerden veya yurtluk sahiplerinden zarar görmeye nedendir. Yeni yıl geldiğinde şayet hesapta açık verilirse teftiş ve azil hazırda. Yok hesaplar tamsa veya fazlalık vermişse o zaman da muhasibe kalan bir şey olmaz:

Dahi sen kâtib ü muhâsib isen
Alduğun nakdi virdürür tekrâr
Ammâ nev-rûza karşı kullar ile
İstene hep hazîne her ne ki var
Nâ-tamâm ise işün oldı tamâm
'Azl ü teftîşe hâzır ol her bâr
Yâ dürüst ise yâ ziyâde ise
Eyler ol nakz-ı deynüni iş'âr (VI / 12-15)¹⁷

İmamlar, vakıf idarecisi olan mütevelliler, doktorlar, müezzinler, câbîler (tahsildarlar), kâtipler ve ilkokul öğretmenleri de işlerinin sıkıntılarından dolayı söz konusu edilirler. Ali'ye göre imamlar işlerini her zaman yerine getirmeseler, şehrin kadısı tarafından cezalandırılırlar. Namazda bir yanlış yapılsa veya şeriata aykırı bir hata işlense Allah bunu bilir. Cemaat da ahirette davacı olur. Mütevelliler ise her ay başı parasız pulsuzlarca rahatsız edilir. Uzman olmayan hekimlerin hastalara uyguladıkları yanlış tedaviler kendilerine bir bela olarak uğrayacağı gibi hastadan alınan para da helal değildir. Müezzinler karda, yağmurda, karanlıkta günde beş kez minareye inip çıkmak

¹⁷ Aksoyak, *A.g.e.*, s. 465

zorunda, tahsildarlar ve kâtipler müteveli korkusu içinde kalmakta, çocuk hocaları da çocukların gürültüsünün verdiği baş ağrısına katlanmak zorundadırlar:

Müteveli isen mukarerdür
Mâl-i vakf ile sana zînet ü zîb
Bir bölük müflisân-ı ehl-i cihât
Seni eyler her ay başı ta'zîb
Ger tababetde hâzık olmayuban
'Özrün irgürse hasteye âsîb
Yidüğün akça hod helâl degül
Katl-i nefis itdügün günâh-ı garib
Eger olsan mü'ezzin ey gâfil
Günde beş kez minâre kaydı nasîb

.....
Eger olsan yâ câbî yâ kâtib
Müteveli cefâsı mahz-ı nehîb
Eger olsan mu'allim-i sıbyân
Kim olur ol baş ağrısına şekîb

(X / 1-16)¹⁸

Klasik Türk edebiyatında önceki asırlarda da görülen sosyal olayların ve rahatsızlıkların edebi eserlere yansımaları 17. yüzyılda fazlasıyla artmıştır. Bu sırada Osmanlı devlet ve toplum yapısındaki çözümler, âlimleri ve şairleri yaşanan türlü sıkıntıları, şikâyetleri veya devletin ıslahı için çözüm yollarını kaleme almaya zorlamıştır. Bu dönemde toplumun devlete güvenini sarsan memurlar da en çok rahatsızlık duyulan zümreler arasındadır. Pek çoğu aynı zamanda memur olan şairlerin çeşitli memuriyet makamlarına yönelik eleştirel bir tavır takınmaları da bu mesleklere içeriden bakışı yansıtmaktadır.

17. asrın ilk yarısında yazdığı mesnevileriyle İstanbul ve Rumeli coğrafyasında görüp karşılaştığı pek çok düzensizliği konu edinen **Nevizade Atayi** (1583-1635) hem yönetici zümreye hem de ahlaken her geçen gün biraz daha bozulup çözülen topluma karşı tenkitlerini yöneltmekten çekinmemiş, "çağının cesur tanık"larından biri olmuştur. Nevizade Atayi, hem şehzade hocası olan babası şair Nevi'nin oğlu olması hem de müderrislik ve kadılık gibi görevleri yürütmesi nedeniyle devleti erken yaşta ve merkezden tanıma fırsatı bulmuştur. Görev yaptığı şehirlerde bilhassa kadıların uygulamalarından fazlasıyla rahatsız olmuş, bu rahatsızlığı orijinalliyiyle bilinen ve son hamse şairi olarak anılmasını sağlayan mesnevileri aracılığıyla meslektaşlarına karşı şiddetli tenkitlere dönüşmüştür.

"Atayi özellikle *Sohbetü'l-Ebkâr*'da devleti kemiren adam kayırma, rüşvet ve yolsuzlukları açıkça anlatır. Adam kayırmadan dolayı değerli kişilerin perişan olmasından, onların yerlerini değersizlerin almalarından yakınır. Rüşvet yoluyla kadılık,

¹⁸ Aksoyak, *A.g.e.*, 470-471

emirlik, valilik gibi makamların kötü kişilerce satın alındığını, bu durumun halkın ezilmesine yol açtığını” dile getirir.¹⁹

Atayi söz konusu eserde kendi sıkıntısını da devletin genel görüntüsü eşliğinde anlatır. Buna göre ortalığı karışıklık kaplamış, bütün hayata bilgisizlik hâkim olmuş, mektep ve medrese çökmüştür. Eskiden makam verilmesinde ilim ölçü iken, o sıralar rüşvet belirleyici hale gelmiştir. Sadrululema makamına rüşvetçi, bilgisiz bir kişi getirilmiştir. Bu kişi ve etrafındaki kabasaba yardakçılar bir olup halkı soyarlar. Makam verilmesinde ölçü akçe olur.²⁰ Bu bilgilerden pek çok makamı rüşvet karşılığı veren ulemanın başının uygulamalarının, alt kademedeki memurların görev alanlarını nasıl etkilediğini, bu memurların görevleri esnasında neler yapabileceklerini anlamak hiç de zor değildir.

Atayi *Saki-name* ve *Nefhatü'l-Ezhar* adlı eserlerinde anlattığı bazı hikâyelerde de dönemin kimi memur tiplerini yerer. Bunlar çıkarıcı ve fanatik örnekleri bulunan vaizler, dini öğretmek yerine Müslümanları küfürle itham eden bazı ulema, müftü ve imamlardır.²¹

17. asırda yaşayan ve divan şiirinde kendi adıyla anılacak bir ekol oluşturan Nâbî (ö. 1712), sağlığında altı padişahın saltanatına tanıklık etmiştir. Urfalı olan Nâbî'nin hayatı daha çok Urfa, İstanbul ve Halep'te geçmiş, bazı devlet adamlarının himayesinde kalmış, türlü memurluk görevlerinde bulunmuştur. Bu sebeple Nâbî hem merkezin hem de taşranın yaşam tarzını görüp tecrübe etmiş, imparatorluğun farklı coğrafyalarında insan davranışlarını karşılaştırma ve inceleme olanağı bulmuştur. Onun eserlerinden biri olan ve mesnevi nazım şekliyle yazılan *Hayri-name*'si aynı zamanda çağına yönelik bir eleştiri kitabıdır. Nâbî gerek Sâib-i Tebrizi'nin gerekse devrinde baş gösteren pek çok olumsuz hadisenin etkisiyle hikemi üslubu tercih etmiş, divanı da dahil olmak üzere adeta bir hoca ve bilge edasıyla öğretici şiirler ve eserler yazmıştır.

Hayri-name, oğlu Hayrullah adına yazdığı ancak bütün toplumu muhatap kabul ettiği bir eserdir. Bu eserde şair, oğluna dünya hayatına dair pek çok öğüt verirken dönemindeki çeşitli meslek gruplarının eleştirisini de yapar. Biz konumuz gereği bu meslek gruplarından sadece memuriyetle ilgili olanlardan söz edeceğiz. “Nâbî'nin eleştirisinde iki ana çizgiyi yakalamak mümkündür. Bunlardan biri genel bozukluk ve bunun bir parçası olarak müesseselerdeki bozukluk; ikincisi, bireylerdeki ahlak bozukluğudur.”²² Genel ahlaki yozlaşma devletin bütün kurumlarını adeta esir almış, aç gözlü memurlar buldukları kurumları çıkarlarına göre kullanarak sosyal yapının iyice çözümlenmesine neden olmuşlardır. Nâbî'nin bu şikâyetleri 16. asırdan itibaren yazılan pek çok nasihatname veya siyasetname türü eserde dile getirilmiş, devlet memurlarının hırslı

¹⁹Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, “17. Yüzyıl Şairi Atayi'nin Hamse'sinde Osmanlı İmparatorluğunun Görüntüsü”, s. 93-94, Akçağ yay., Ankara, 1993.

²⁰Kortantamer, *A.g.m.*, s.97

²¹Kortantamer, *A.g.m.*, s. 89-150.

²²Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, “Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğuna Eleştirisi” s. 155

ve aç gözlü tutumlarının, ulemanın niteliksizliğinin, kâtiplerin rüşvetçiliğinin, makamların parayla satın alınır olmasının düzende bozukluğa neden olduğu özellikle vurgulanmış²³, ancak devletin çöküşüne kadar bu sistemin düzeltilememesinden dolayı şikâyetlerin sürekli devam ettiği görülmüştür.

Nâbî, çeşitli memurluk kademeleriyle ilgili olarak oğluna öğüt verirken ayanlık, paşalık, kadılık, kazaskerlik, kassamlık, eminlik, mütevellilik gibi dürüstlük, adalet ve risk yüklenmeyi gerektiren mesleklerden uzak durmasını ister. Nâbî'ye göre âyanlar halkın işlerini yürütmekle sorumludur. Bu işler parayla yapılır. Para bulmak için de rüşvete yönelir. Nâbî ayanlığın bu nâhoş yönünden ötürü oğluna bu mesleği tavsiye etmez:

Olsa ayânlığa her kim azim
Bî-hayâ bi-edeb olmak lazım (764)
İtme ayânlığa zinhâr heves
Evsatu'n-nâs ol o devlet sana bes²⁴ (745)

Nâbî'nin eleştirdiği memurluklardan biri de kadılık ve buna bağlı olarak kazaskerliktir. Osmanlı şiiirinde pek çok şair tarafından şiddetle tenkit edilen ve haklarında pek çok fıkra uydurulan²⁵ kadılar özellikle rüşvetle hüküm vermeleri ve halkın devlete güvenini zedelemeleriyle yerilmişlerdir. Nâbî oğluna bu meslekten uzak durmasını tembihler:

Olma Allah'ı seversen kat'a
Tâlib-i râh-ı kazâ vü fetvâ (1240)

Nâbî'ye göre "Kadılık kurumu bu yüzyılda paşalık kurumundan hiç de farklı değildir. Kadılar Allah'ın emriyle hareket etmemekte, rüşvet ve kayırma ile karar vermektedir. Bunların çoğu cahil, dinsiz, mezhepsizdir. Bir davada karar vermeden önce, kararı sanki "mezaad"a çıkarmakta, en fazla rüşvet verenin lehine hüküm verebilmektedirler. Bunlar için şeriat mahkemelerinin dükkândan farkı yoktur. Mahkemede ne Allah ne de padişah korkusu vardır. Canları nasıl isterse öyle karar verip bazen haklıyı haksız, alacaklıyı borçlu çıkarabilmektedirler. Bunlar şeriat namına zulümden çekinmeyen ikiyüzlü dalkavuk, çıkarıcı bir zümredir (...) Yetim malı yemenin bunların yanında "tütün içmek kadar" bile günahı yoktur."²⁶ Nâbî kadıları haşerattan bile zararlı görür:

Hadîm-i şer' iken amma ki kuzât
İtmez itdükleri zulmi haşerât (1267)

²³ Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyaset-Nameleri*, Erciyes Üniv. yay., Kayseri, 1992, s. 171-179

²⁴ Nâbî'nin Hayriyye'si ile ilgili beyit alıntıları Mahmut Kaplan'ın hazırladığı "*Hayriyye-i Nabi*, (İnceleme-Metin), AKM yay., Ankara 1995" adlı çalışmadan alınmıştır.

²⁵ İskender Pala, *Müstesna Güzeller*, "*Taşra Kadıları*", Ötüken yay., s. 53-60.

²⁶ Kaplan, *A.g.e.* s. 121.

Kadınların mesleklerinde rüşvete fazlasıyla bulaşmaları bizzat bu mesleği icra eden şair-kadılar tarafından da yerilmiştir.²⁷ Aynı şekilde pek çok halk şairi de rüşvetçilikten duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir.²⁸

Nâbî, vefat etmiş birinin terekesini varisleri arasında taksim eden şer'i memurluk olan kassamlığı²⁹ da oğluna tavsiye etmez. Zira kassamlar yetim malı yemekte ve cehennemin zakkum (ağacını) elde etmeye çalışmaktadırlar:

İtme zakkum-ı cahîme ikdâm
El-hazer el-hazer olma kassâm
Olma dendân-zen-i emvâl-i yetim
İtdi nehy anı Hudavend-i Hakim (1238-1239)

Nâbî, miri malla ilgilenme, eminlik, tevliyet, mütevellilik gibi doğruluk, dürüstlük isteyen mesleklerin tercih edilmemesi gerektiğini söyler.³⁰ Nâbî bu meslekler hakkında da bilgi verir:

Tevliyet cânibine meyl itme
Hâneni pa-zâde-i meyl itme
Eyleme mâlını vakfın itlâf
Girmesün ceybüne mâl-ı evkâf (1379-1380)

Ahmet Mumcu'nun tespitlerine göre memurların rüşvet yeme, yapmaları gereken hizmetleri çıkarları uğruna durdurma veya aksatma gibi kötü hasletleri sadece Nabi'nin bahsettiği mesleklerle sınırlı değildir. Merkezde ve taşrada defterdar başta olmak üzere vergi memurları, mimarlar ve mimarbaşları, yolcuların güvenliğini sağlamakla görevli bazı valiler ve beyler, ayrıca sağlığın emanet edildiği hekimbaşılar da görevlerini kötüye kullanarak haklarında şikâyetlerin artmasına, koğuşturma ve cezaların uygulanmasına neden olan memur grupları arasında yer almışlardır.³¹

Nâbî'nin oğluna tavsiye ettiği tek memurluk divan hocalığıdır. Nâbî, divan hocalığını; saygınlığı, rahatlığı, huzur verışı gibi sebeplerle tercih eder.³²

Bursalı İsmail Belîğ'in (ö. 1729) yazdığı, yüz kırk dokuz beyitlik *Sergüzeşt-name-i Fakir be 'Azîmet-i Tokat* adlı eserde taşradaki memurların sefil halleri bütün çıplaklığıyla tasvir edilir. Sergüzeştname'de nakledilen bilgilere göre şair, Bursa'da kendi halinde yaşarken kendisine Tokat'ta bir memuriyet görevine atandığına dair bir mektup

²⁷ Mehmet Sarı, *Divan Şiirinde Rüşvet*, Türk Yurdu, Ağustos, 2001, c., 21, sayı 168, s. 19

²⁸ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, İktisadi ve Ahlaki Çözülmenin Akisleri, Selçuk Üniversitesi, Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 1999, Bildiriler, Konya, 2000. (<http://turkoloji.cu.edu.tr>, erişim 11.03.2010)

²⁹ İlkan, *Hayri-Nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, Akçağ yay., Ankara, 2002 s. 121

³⁰ Bilkan, *A.g.e.*, s.129

³¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fak. yay., Ankara, 1969

³² Bilkan, *A.g.e.*, s.130

gelir. Şair memuriyet görevini iyi bir gelecek umuduyla yolculuk meşakkatini de göze alarak kabul eder. Uzun, maceralı ve sıkıntılı bir yolculuktan sonra geldiği Tokat'ta şehrin ileri gelenleri tarafından hürmetle karşılanır. Burada kadı vekilliği (naiblik) görevine atanır. Şairin atandığı mahkemenin çalışanlarının halleri içler acısıdır. Memurlar ekmek parçasına muhtaç köpekler gibidirler. Hatta bunlar köpek hastalığına yakalanmıştır. Şairin geliri de sayıları on, oni iki kadar olan kâtiplerin bu dar gelirlerinden çok farklı değildir. Şair buradaki kazancının yalnızca bakır dükkânındaki ateşin kıvılcımları kadar olacağını düşünür:

Eylesen on on iki denlü var
Katib-i mahkeme-i şehri şumâr
Her biri seg-i nân-pâre taleb
Mübtelâ-yı maraz-ı cû'ul-kelb
Şerer-i âteş-i dükkân-ı nuhâs
İntifâ'um ne kadar eyle kıyâs³³

İsmail Belîğ, hikâyesinin sonunda naiplik görevinden bazı kötü kişilerin etkisiyle azledildiğini anlatır. Tokat'a zorla götürülür. Şehre vardığında kendisini buraya ilk geldiğinde hürmetle karşılayanlardan her türlü hakareti işitir. Bütün mal varlığı elinden alınarak fakir ve çaresiz bırakılır. Eserden 17. asır Osmanlısında memurların görevlerinden azledilmelerinin ne denli kolay olduğu, keyfilikğin hiç de az olmadığı anlaşılmaktadır.

Şair eserinin sonunda icra ettiği kadılık mesleğinin “iki dünya belası olduğunu, bu borçun mahşer gününde ödenmeyeceğini söyler.”³⁴

1014 beyitten oluşan *Sergüzeştname-i Katib Osman*'da da 18. yüzyılın memuriyet hayatına dair izlere rastlanır. Kütahya'da doğan ve kimsesizlik ve çaresizlikten dolayı İstanbul'a gelip yerleşen, burada sığınacak bir kapı ve makam arayan **Katip Osman**, sonunda mevkufat kalemine şakirt olarak girer. Ne var ki şair hem devlet dairesinin perişan halinden hem de maaşının azlığından yakınır. Kâtip Osman'ın en büyük arzusu gedik³⁵ ve zeamet sahibi olmaktır; ancak bu arzusuna kavuşması ömrünün sonlarına rastlar:

Beş on sene kaleme hizmet ettim
Seferde ve hazarda sür'at ettim
Ne ze'âmet ne gedik oldu nasîb
Neyl-i maksûda bulmadum takrîb³⁶

³³ Haluk Gökâlp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeştname*, Kitabevi yay., İstanbul, 2009, s. 403.

³⁴ Gökâlp, *A.g.e.*, s. 387

³⁵ Ticaret ve sanat yapabilmek selahiyeti olarak tanımlanan “gedik” âdeti bir inhisar veya imtiyaz demekten ibarettir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkaları işleyememek ve satacağı şeyi başkaları satamamak şartıyla taraf-ı hükümetten verilen senedin icra-yı ahkâmı şeklinde tarif edilir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-1*, s.656.

³⁶ Gökâlp, *a.g.e.*, s. 419

Kâtip Osman'ın, karısı ve oğluyla mal paylaşımı ve vasilik yüzünden mahkemelik oluşu nedeniyle kadılık mesleği ve mahkemelerde dönen rüşvet çarkı hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Kâtip Osman'ın naklettiğine göre haklı olmasına rağmen kendisine atılan iftiralar ve uzayıp giden davalardan ötürü mahkeme masrafları için hayli para harcanmış, en sonunda verilen rüşvetlerle davalar sonuca bağlanmış, mahkeme sıkıntısı atlatılmıştır.³⁷

Pek çok şairde olduğu gibi Kâtip Osman'ın da memuriyetin yüksek kademelerini arzulaması yüzyıllardan beri sürüp giden devlet eliyle rahat yaşama isteğinin bir yansımasıdır. O, ömür boyunca bir *gedik* sahibi olmayı hayal etmiştir.

18. asrın başlarında **Mir Ali Rıza İstolçevi** tarafından yazılan *Sergüzeştname*'de dönemin taşradaki küçük memurlarının yaşadığı maddi sıkıntılar anlatılır. İstolçevi, hayatını bir süre davetdarlık, mühürdarlık ve nüfus tahrir memurluğu ile kazanır. Şair, eserini kaleme aldığı dönemde bütün varlığını sarf edip fakir düşmüştür. Eserin baş kahramanı olan İstolçevi, yardıma muhtaç, hastalığına çare arayan zavallı bir memur görünümündedir. Otobiyografik bir öykü olan eser Mir Ali Rıza'nın göz ağrısına deva bulmak ümidiyle Yenişehir Hastanesine gitmek üzere yolculuk yapması, burada tedavi görmesi, memleketine geri dönmesi, maddi sıkıntı içindeyken alacaklıların kapıya dayanması ve nihayet yardım alabileceği ümidiyle sultanın övgüsünün yapılmasıyla tamamlanır.³⁸ İstolçevi'nin alacaklıları tasviri alacaklıların meslekleriyle ilişki kurularak yapılmıştır:

Dört taraftan üşüp ashâb-ı duyûn
İtdiler lîk beni zâr u zebûn
Sebzevâtiden olup dil rencûr
Gam-ı kassab başumda satur
Pişürür cânımı jısfur misâl
Revgan-ı derd ü belâ-yı bakkâl
Asılır asılası nân-furûş
Yakma isteyerekden vire gurûş
Bir taraftan kalbi kara kömürçi
Gösterüp defterin ister borçlu
Bir taraftan da duhânî-beçe
Veled-i kalbüme urmuş pençe

Kendi maddi sıkıntılarını dile getirirken memuriyetin olumsuz taraflarını nakleden şair, gözlerinin tedavisiyle ilgilenen Yenişehir hastanesi çalışanları için övgü dolu ifadelerde bulunur. Hastane memurlarının her biri yaptığı işte son derece başarılı insanlardır. İstolçevi'nin bu anlatımı yaşamış olduğu sıkıntılardan kurtulma, sağlığına yeniden kavuşmanın sevinciyle izah edilebilir. Burada pek de alışık olmadık tarzda memurlar hakkında olumlu ifadeler dikkat çekmektedir:

³⁷ Gökalp, *A.g.e.*, s. s. 413-416

³⁸ Gökalp, *A.g.e.*, s. 255

Anda me'mur eylemişdür üç tabîb
 Hâzık u kâmil ü edîb hem lebîb
 Mîr Ahmed birisi kâyimmakâm
 Biri İsmâjil Efendi be-nâm
 Hem civânî-i mahâret-azmûn
 Bir hekîm-i jîsev-i zü-fünûn

.....
 Cânı eczâcılarını şîrince cân
 Her elem dârûsı anda râygân
 Dahi cerrâhâmı vardur bî-nazîr
 Her birisi merhem-i kelb-i kesir

.....
 Hastalar agası İbrahim Aga
 Hizmetinde merdi sâhib-iştinâ
 Hem sülükçisi iki Ahmed Necib
 Her birisi kâmil ü mâhir u edîb³⁹

Nâbî'den yaklaşık bir asır sonra ve Nâbî'ye öykünerek oğlu Lütfullah adına kaleme aldığı eserinde **Sünbülzade Vehbi** (1718-1808), dönemine ayna tutar. Altı padişahın saltanatına tanıklık eden Nâbî gibi Vehbi de sekiz padişahın saltanatını görmüş, devrinde karşılaştığı bazı olumsuzlukları *Lutfiyye* adlı eserinde dile getirmiştir. Hayatı hakkında edindiğimiz bilgilere bakılırsa onun Nâbî kadar toplumsal kaygılarının olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁰ O da eserini pedagojik mahiyette yazmış, hemen her konuda olduğu gibi tercih edilmesi ve uzak durulması gereken meslekler konusunda oğlunu uyarmıştır. Vehbi'nin ele aldığı bu meslekler arasında memurluğa ait çeşitli görevler de bulunmaktadır.

Nâbî'nin oğluna şiddetle tavsiye ettiği hocalık makamı Vehbi'nin zamanında önemini yitirmiştir. Zira bu mesleği yapanların sayısı artmış, geliri azalmıştır.

Hâcegânlık imiş evvel Nâbî
 Şimdi sedd eylediler ol bâbı
 Kesreti mani olup izzetine
 Sebeb oldu çoğunun zilletine (785-786)

Vehbi oğluna vakıf yöneticisi ve vergi memuru olmamasını öğütler:

Dahi olma mütevellî câbî
 Behre-mend olmaz anun erbâbı (714)

Vehbi, oğluna ulema mesleğine yönelmesini ister. Ona göre devlet işinde kişiye rahatlık veren tek meslek ulema mesleğidir.

³⁹ Gökalp, *A.g.e.*, s.545-546.

⁴⁰ Süreyya Beyzadeoğlu, *Lutfiyye*, MEB yay., Ankara, 2004.

Musil-i rahat olur nev-'umma
Kaldı devletde tarik-i ulema (779)

Vehbi'nin rahatlık olarak gördüğü ulema mesleğine mensup bazı kişilerin 17. asırdan itibaren merkezi otorite tarafından mallarının müsadere edilmesi ve bazen de ölüm veya sürgünle cezalandırılması bu mesleğin de artık eskisi kadar cazip ve emniyetli olmadığını kanıtıdır. 17. asırda Cinci Hoca'nın ve 18. asrın başında da Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin haksız ve yanlı uygulamaları ulema sınıfından olanların da cezalandırılmalarının kapısını aralamıştır.⁴¹ Aynı şekilde görev yaptıkları beldelerde dini işlere düzen verme, halka karşılaştıkları ve tereddüde düştükleri konularda fetva verme makamındaki müftüler de zaman zaman birtakım yolsuzluklara başvurmuş, böylelikle halkın dini kurumlara ve devlete karşı güveninini zedelemişlerdir. Başta kadılar olmak üzere pek çok memurun yasa dışı işlere girişmeleri aynı zamanda makamları para karşılığı almalarıyla ilgilidir.⁴²

Vehbi'nin eserinden de döneminde kadıların adalete aykırı hükümler verdikleri, makam sahiplerinin çoğunun çevrelerine zarar verdikleri anlaşılmaktadır.

Hakk seni eyledi çünkim kazı
Sen de ol hükm-i kazâya râzı
'Adl u ihsân ile meşkûr olagör
Yıkmayıp 'alemi ma'mûr olagör
Yıkma mansıbdâ varup etrâfi
Koma elden ne ise insâfi

Hem Nâbî hem de Vehbi oğullarına nasihat verirken onların sorumluluk almalarından, devlet uğruna riske girmelerinden yana bir tavır takınmazlar. Bu, kabuğuna çekilmiş, kendi rahatını düşünen orta insan tipidir. Şairleri söz konusu düşüncelere içinde buldukları toplum yaşayışının aksaklıkları zorlamıştır.⁴³

Yenişehirli Avni (1826-1883) Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde yaşamış, sosyal değişimin hızlandığı, çözülmenin had safhada olduğu bir döneme tanıklık etmiştir. Avni'nin, hayatını sürdürdüğü memurlukla arasının son derece kötü olduğu, bu meslekten hiç hazzetmediği, toplumda en sıradan ve en basit görülen mesleklerin bile devlet kapısında memur olmaktan çok daha mutluluk verici olduğuna inandığı şirinde anlatılır.

Avni'nin Divan'ında yer alan *Geda-yı Zaman* başlıklı musammat şiiri onun hem kendi derdini dile getirmesi hem mesleğine hem de meslektaşlarına eleştiriler yöneltmesiyle dikkat çeker. Avni'nin şiirinde toplumsal endişelerden ziyade rahatlık

⁴¹ Tuncay Öğün, *Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları*, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yay., Ankara 1999, c.6., s. 377

⁴² Yücel Özkaya, *XVIII, Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı toplum Yaşantısı*, KTB., yay., Ankara, 1985, s.223.

⁴³ Beyzadeoğlu, *A.g.e.* s. 34

arayışı göze çarpar. O da Nâbî ve Vehbî gibi şiirinde oğluna seslenir. Ancak oğlunun adı belirsizdir. Şiirin

Me'mur olup gedâ-yı zaman olma zinhâr
Muhtac-ı nân ider seni dunân-ı zamân

mütekerrir beyti Avni'nin memuriyete bakış açısını özetler.

Avni ol-olma şeklindeki nasihat ve uyarılarla oğluna memur olmaması konusunda nasihatlar eder.

Avni'ye göre memurların dramı yazılıp teşhir edilecek kadar çarpıcıdır. Onların adları yıllıklarda yardım için yazılır. Hayatları aylık maaşını düşünmekle geçer. Bu yüzden bir ömrü memurlukla geçirmek anlamsızdır.

Avni oğluna hayatını makam mevki ümidiyle perişan etmemesini, makamın bir bela tuzağı olduğunu, refah ve mutluluğun memur olmamakta saklı olduğunu dile getirir. Öyle ki o, bütün müminleri bir bela olarak gördüğü memurluktan kurtarması için Allah'a dua edip memurluk kazancının helalliğini dahi sorgular:

Girdâb-ı fitnedür bu 'alef-zâr-i ibtilâ
Bi'l-cümle mü'minini halas eylesün Hudâ
Oğlum gözüm nasihatim ancak budur sana
Rızk-ı helâl gibisi için eyle i'tinâ
Me'mur olup gedâ-yı zaman olma zinhâr
Muhtac-ı nân ider seni dunân-ı ruzgâr (VI/1-2-3)⁴⁴

Avni, devrinde memur maaşının yetersiz olduğunu, yüz akıyla geçinmenin mümkün olmadığını, evdeki çoluk çocuğun aylıkla geçinmesi olanaksız olduğundan memurun rüşvete meyledeceğini ve bu nedenle memur olmamak gerektiğini dile getirir:

Rüşvetle irtikâba lüzum eyler intifâl
İnfâk olunmaz aylık ile evdeki 'ıyâl (VIII/2)

Ne var ki küçük memurların rüşvet alması çok zordur. Rüşvet almak için bile bir güce sahip olmak gerekir.⁴⁵ Alınsa alınsa elli kuruşluk bir rüşvet alınabileceğini bu miktarda parayla da kimsenin büyükler gibi lüks sahibi olamayacağını ifade eder.

⁴⁴ Yenişehirli Avni Divanında yer alan bu musammat şiirin beyit numaraları Lokman Turan'ın *Yenişehirli Avni Bey Divanı'nın Tahlilî (Tenkitli Metin), Encümen-i Şuara ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş* (Atatürk Üniv. SBE, 1998, Erzurum, s. 634) başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden alınmıştır.

⁴⁵ Yüksek rütbeli devlet memurlarının büyük meblağlarda rüşvet almasına örnek olarak Avni'yle aynı dönemlerde yazdığı *Sernüvişt-name-i Acizî* adlı eserinde Koniçeli Kazım Paşa, babasının görevi nedeniyle gittikleri Gümüşhane'de Trabzon valisinin madenlerden ne şekilde rüşvet yediğini, servetini kısa sürede nasıl artırdığını ve eşkiyalarla işbirliği yaptığını anlatır. Gökalp, *A.g.e.* s.475.

Rüşvetle irtikâbda lazımdur iktidâr
 Kim evliyâ-yı devlete mahsusdur evkâr
 Elli kuruş alursa da bir kâtib-i nizar
 Manende-i kibâr olamaz sahib-i 'ukar (IX/1-2)

Avni, oğluna devleti hep gelirinden faydalanılacak bir kaynak olarak görmemesini, Allah'ın rızkı sadece devlet eliyle vermediğini bu yüzden ticaretin de tecrübe edilmesi gerektiğini söyler.⁴⁶ Avni, devrindeki Batı ilerlemesinin farkındadır. Oğluna ecnebilerin oluşturdukları düzenin eserlerine bakıp bu ülkelerin ticarete ilerlediklerini anlamasını, vakur diye nitelediği Avrupa'yı örnek almasını, memurluğa özenmemesini nasihat eder.

Avni'ye göre mutlaka bir meslek öğrenilmeli, makam mevki ve gösteriş peşinde koşmaktan vazgeçilmeli, bütün halkın maaşlı bir memuru olunmamalı, bizzat kazanmak suretiyle sürekli kendi başına ağa ve efendi olunmalı, memur olup zamaneye kul olmaktan uzak durulmalıdır.

Bir san'at ittihaz ile vir haline nizâm
 Artık ne mansıb iste ne hıdmet ne ihtişâm
 Olma ecir-i müşterek-i halk-ı has u 'âm
 Yek başuna efendi ağa ol 'ale'd-devâm (XV/1-2)

Avni bundan sonra farklı memuriyet meslekleri için düşündüğü olumsuzlukları sıralamaya devam eder. Onun nazarında memurluğun büyük küçük bütün basamakları sıkıntılı ve icra etmeye değmeyecek işlerdir. Memurlar sürekli iş yapsalar da büyüklerden merhamet göremezler. En sıkıntılı zamanlarda bile ne bakanlar ne de müsteşarlar herhangi bir yardımda bulunurlar. Bu yüzden bu tür fayda vermeyen işlerden vazgeçilmelidir.

Avni'nin memurların sosyal yaşantısına dair bazı tespitleri aradan geçen bir buçuk asırlık zamana rağmen hiç de yabancı ve yadırganır değildir. Memurlar bayramda seyranda esnafa karşı başı eğik gezer, beş on kuruş için sarraflardan borç dilenir, sabah akşam bu hal içinde kalırlar. Memuriyetten kaynaklanan bu acınacak durumdan dolayı ne kâtib ne mühendis ne veznedar ne paşa ne de müsteşar olmaya gerek vardır. En iyisi bir sanatla kazanç elde edilmelidir. Hatta hamallıkta bile hoşça gidecek bir hal vardır. Asıl utanılacak şey minnet yükünü çekmektir:

Yahu ne kâtib ol ne mühendis ne veznedâr
 San'at ganisi ol ne müşir ol ne müsteşâr
 Hamal hırfetinde de bir hoşçe hâl var
 Bâr-ı girân-ı minneti çekmekdür asl-ı 'ar (XIX/1-2)

⁴⁶Devletin gelir kapısı olarak görülüp iş yapmadan maaş beklentisinin var olduğu anlayışı Avni'den hemen sonra romancı Mizancı Murad tarafından da tenkit edilmiştir. Bkz. Mizancı Mehmed Murad, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, (haz: Taceddin Şimşek), Akçağ yay., Ankara 2005, s. 87-89

Avni, çağının mesleklerini zikrederek memurluğa dair en ağır tenkitleri yöneltmeye devam eder. Üslubunda şiirselliği, ince hayal ve fikirleri bir tarafa bırakarak bazen argo ifadelerle devrindeki diğer bütün meslekleri memurluğa tercih ettiğini açıklar. Ona göre memurluk b.ktan b.ka konan sineğe, kemik yiyen köpeğe benzer. O, bağcılığı, bekçiliği, ayı oynatıcılığını, elekçiliği, leblebiciliği, eşekçiliği ve hatta köpekçiliği memurluğa tercih eder. Bahar mevsiminde kabak, enginar, yazın soğuk hoşap ve dondurma, güzün taze yetişmiş hıyar kışın ise fatir (bazlama), boza, salep veya baharat satmak memurluktan çok daha iyidir. Avni oğlunun şahsında muhatabına “ciğercilik, şekercilik, çorba-paçacılık, hamallık, peynircilik, turşuculuk, kadayfçılık ve biberçilik yap ama memur olma” diyerek memurluk mesleğini aşağılamaya devam eder:

Ben sana hey efendi demem ki şekerci ol
 Bumar-ı şirdan ü paça sat ciğerci ol
 Hamal-i bâr-keş olamazsan semerci ol
 Peynirci turşucu katayfçı biberçi ol
 Me'mur olup gedâ-yı zaman olma zinhâr
 Muhtac-ı nân ider seni dunân-ı ruzgâr (XVI/1-2-3)

Avni şiirinin son iki bendinde kendi halini dile getirir. O, otuz iki yıldan beridir gamla kuşatılmış, ayları ve yılları hizmetle geçmiş ancak fakirlikten kurtulamamıştır. Oğlundan kendi durumuna bakarak ders almasını, kendisi gibi gücü tükenmeden ve fırsat varken bir meslek edinerek helal rızık kazanmasını ister ve asla memur olmamasını öğütler.

Geçmekdedür otuz iki sâl gamm-ı iştimal
 Hıdmetle eylemekdeyüm imrâr-ı mah ü sâl
 'Avni beni bırakmadı bir lahza fakr-i hâl
 Bir kere hâl-i fakruma bak benden ibret al
 .....
 Var olmadan benüm gibi pîr-i güsiste tâb
 Mevcûd iken müsâ' de-i mevsim-i şitâb
 Kıl çâr-sü-yı dehrde bir san'at iktisâb
 Bakma harama rızk-ı helâl ele iktisâb
 Me'mûr olup gedâ-yı zaman olma zinhâr
 Muhtâc-ı nân ider seni dūnân-ı rūzgâr (XXVIII-XXIX)

Avni'den sonra, ve şiir anlayışının değişmeye başladığı 19. yüzyılın sonunda yazdığı *Der Şikâyet-i Kaht-ı Rical* başlıklı kasidesinde **Âsâf** (Damad Mahmud Cemaleddin Paşa), hem şahsi kırgınlığından hem de devlete dair hassasiyetinden dolayı bilhassa üst düzey devlet memurlarını yerer. Asaf, hanedana damat olmuş, 24 yaşında vezirlik ve 25 yaşındayken adliye nazırlığı görevine getirilmiş, henüz çok genç yaşta devleti merkezden tanıma fırsatı bulmuştur. O, asırlardan beridir yeterli ehliyete sahip olmadıkları halde elde ettikleri yüksek bürokratik makamları layıkıyla temsil edemeyen, kişisel menfaat peşinde koşup devletin manevi şahsına halel getiren memurları şiddetle tenkit eder ve Osmanlı'nın bu trajedisinden duyduğu üzüntüyü ve kızgınlığı dile getirir. Asaf, Osmanlı'nın Batı karşısındaki ezikliğinden ve geriliğinden, devletin yağmacılar elinden

yoksullaşmasından, adaletin kalmamasından yakınıp bunun sebebi olarak çok maaş aldıkları halde rüşvetçi, alçak, zorba, nifakçı ve değersiz olan devlet adamlarını görür:

Evbâş-ı hud'a-pâş ile cühhâl-i bî-maaş
 Birçok ma'aşlarla bugün oldular kibâr
 Hep mürteş denî mütegalib nifâk-cû
 Yok içlerinde Hakk'ı tanır bir melek-şi'âr
 Nâmûs u âr u dînleri yok hepsi zer-perest
 İndinde bunların para nâmûs u dîn ü 'âr⁴⁷

Asaf'ın şikâyetlerinde her ne kadar bireysel ihtiraslarının ve alınganlığının etkisi varsa da şikâyetlerinin yüzyıllardan beridir divanlarda ve mesnevilerde sözü edilen yakınmalardan, tenkit ve isyanlardan pek de farkı yoktur. O da devletin içinde bulunduğu durumdan rahatsızdır. Ne var ki şairlerin ve devleti ıslah edip kurtarma derdindeki bilge adamların bütün bu yakınmaları, şikâyetleri ve temennileri imparatorluğun ayakta durmasına yetmeyecek, asırlar boyunca süren kötü uygulamalar koca Osmanlı'nın ömrünü tamamlamasının başlıca nedenleri arasında yer alacaktır.

Sonuç

Gerek Nâbî ve onun takipçisi Vehbi, kendi çocukları olan Hayrullah ve Lutfullah adına kaleme aldıkları eserlerinde gerekse Yenişehirli Avni, adını anmadığı oğluna hitap ettiği musammat şiirinde çocuklarına öğüt veriyor gibi gözükseler de gerçekte yaşadıkları çağa toplum ve devlet düzeyinde eleştiriler getirerek sosyal açıdan ayna tutmaktadırlar. Şahsi maceraların ve tecrübelerin toplumsal bir boyutta dillendirilerek anlatılması ve oğula seslenmek suretiyle arzulanan veya şikâyet edilen toplum yapısı ile ilgili eserler yazılması yirminci yüzyılda da Tevfik Fikret'in Haluk'un Amentüsü ve Haluk'a Şiirler'i ve Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ındaki Asım bölümlerinde de devam eder.

Şairler, çocuklarına hangi mesleği icra etmeleri gerektiğine dair öğüt verirken yaşadıkları dönemde devletin bürokratik işleyişi, memurların keyfi tavırları gibi nedenlerle risk taşıyan, sıkıntı doğuran meslekleri dikkate almamış, rahat ve helal kazanç sağlayıcı mesleklere yönelmesini özellikle tavsiye etmişlerdir. Meslek seçimi tavsiyesinde hizmet ve yararlılık anlayışı ise öncelenmemiştir.

Yaklaşık dört yüz yıl boyunca edebi eserlere yansıyan yönüyle incelendiğinde Türk milletinde memur zihniyetli toplum anlayışının varlığı kendisini göstermektedir. Memuriyet hizmet üretmektense şahsi çıkar temin etme anlayışıyla yorumlanmıştır. Bu yorumlarda söz konusu eserlerin tür ve üslupları da dikkate alınmalıdır.

Özellikle 17. asırdan sonraki mesnevilerde memurluk hayatına dair bireysel tasarruflar, sızılar dile getirilmiş, toplumsal refleks daha az yansıtılmıştır.

⁴⁷ Ömür Ceylan, *Hanedanda Bir Asi, Damad Mahmûd Celâleddin Paşa, Âsâf Divânı*, Akçağ yay., Ankara 2003, s.39

Memurluk hem istenen hem de sürekli şikâyet edilen bir görev olarak değerlendirilmiştir. Yüzyıllar boyunca bir kazanç kapısı olarak yorumlanan ve bu yüzden elde edilmek istenen memurluk aynı zamanda dar geliri ve üretilen her türlü hizmete rağmen üst düzey bürokratların memnun edilemediği sıkıcı bir meslek olarak zikredilmiştir. Memurların 16. asırdan 20. asra hatta günümüze kadar maaşlarından şikâyet ettikleri, benzer karikatürize durumlarla karşılaştıkları, bu durumun verimliliği azalttığı, devlet çarkının yavaş dönmesine sebep olduğu; bununla beraber memurlarda keyfi, vurdumduymaz ve despotik tavrın da hep var olduğu, bundan dolayı memurlardan sürekli yakınıldığı edebi eserler ışığında anlaşılmaktadır.

Devlet yönetimi ve memuriyete dair eleştirilerin tamamına yakını hicviye üslubunda yazılmıştır. Bu yönüyle Osmanlı toplum ve devlet düzenine karşı olumsuz bakışı incelemek açısından hiciv tarzında yazılan eserlerin aydınlatıcı oldukları ortadadır.

Şairlerin memuriyete ve devlete dönük eleştirilerinin temel noktasını rüşvetçilik alır. Pek çok şairin eleştirel üsluba meyletmesine, hayat serüvenleri içinde yaşadıkları kırgınlığa ve küskünlüğe birinci derecede etki eden rüşvet kurumu, özellikle kadılık mesleğiyle beraber anılmış, bu yönüyle edebi eserlerde kadılık en çok rahatsızlık duyulan memuriyet görevi olarak zikredilmiştir.

Divan edebiyatında sosyal rahatsızlıkların klasik övgü ve aşk anlayışının dile getirildiği divanlardan ziyade mesneviler aracılığıyla yansıtıldığı, devrin havasının başta hasbihal ve sergüzeştname türündekiler olmak üzere mesnevilerin etraflı incelenmeleriyle daha net bir şekilde yansıtılacağı yukarıdaki örneklerden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

AKKUŞ Metin, Nefi ve Siham-ı Kaza, Akçağ yay., s. 77-78, Ankara, 1998

AKSOYAK İsmail Hakkı, Gelibolulu Mustafa Ali'nin Divanları, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara 1999.

AYTAÇ Ömer, Memurluk Zihniyeti ve Memuriyen Toplum: Prens Sabahattin'in Görüşleri Işığında Bir Çözümleme, Dokuz Eylül Ün., Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, cilt 8, sayı: 1, İzmir, 2006,

BATISLAM H. Dilek, Hasbihal-i Safi, Kitabevi yay., İstanbul, 2003

BEYZADEOĞLU Süreyya, Lutfiyye, MEB yay., Ankara, 2004

BİLKAN Ali Fuat, Hayri-Nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı, Akçağ yay., Ankara, 2002

CANIM Rıdvan, Latifi, Tezkiretü'ş-Şu'ara ve Tabsiratü'n-Nüzema (İnceleme-Metin). AKM, yay., Ankara 2000

CEYLAN, Ömür, Hanedanda Bir Asi, Damad Mahmûd Celâleddin Paşa, Âsâf Divanı, Akçağ yay., Ankara 2003.

ÇAVUŞOĞLU Mehmet-TANYERİ Ali, Hayreti Divanı, İstanbul Ün. yay., İstanbul, 1981.

- GÖKALP Haluk, Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeştaneler, Kitabevi yay., İstanbul, 2009
- İNALCIK Halil, Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme, Doğu-Batı, 2005.
- İPŞİRLİ Mehmet, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", editör, Ekmeleddin İhsanoğlu, c. 1, IRCICA yay., İstanbul, 1994.
- İSEN Mustafa, Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı, AKM, yay., Ankara, 1994
- İSEN Mustafa, Usulî Divanı, Akçağ yay., Ankara, 1990
- KAPLAN Mahmut, Hayriye-i Nâbî, (İnceleme-Metin), AKM yay., Ankara 1995
- KARAHAN Abdulkadir, Fuzulî'nin Mektupları, İbrahim Horos Basımevi, İstanbul, 1948, s.14
- KORTANTAMER, Tunca, Eski Türk Edebiyatı Makaleler, s. 93-94, Akçağ yay., Ankara, 1993.
- KURNAZ Cemal, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ yay. Ankara, 1997
- MİZANCI MEHMED MURAD, Turfanda mı Yoksa Turfa mı?, Akçağ yay., Ankara, 2005.
- MUMCU Ahmet, Osmanlı Devletinde Rüşvet, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fak. yay., Ankara, 1969
- ÖĞÜN Tuncay, Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yay., Ankara 1999, c.6., , s. 377
- ÖZKAYA Yücel, XVIII, Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, KTB., yay., Ankara, 1985, s.223.
- PAKALIN Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-1, s.656
- PALA İskender, Müstesna Güzeller, "Taşra Kadıları", Ötüken yay., s. 53-60.
- SARI Mehmet, Divan Şiirinde Rüşvet, Türk Yurdu, Ağustos, 2001, c., 21, sayı 168,
- TURAN, Lokman, Yenişehirli Avni Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin), Encümen-i Şuara ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş Atatürk Ün. SBE, 1998, Erzurum, s. 634.
- UĞUR, Ahmet, Osmanlı Siyaset-Nameleri, Erciyes Ün. yay., Kayseri, 1992
- ÜLGENER Sabri F., Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler, "İki Devir ve İki Terkib-i Bend", Mayaş yay., Ankara, 1983, s.32.
- YENİTERZİ Emine, Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, İktisadi ve Ahlaki Çözülmenin Akisleri, Selçuk Üniversitesi, Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 1999, Bildiriler, Konya, 2000. (<http://turkoloji.tr>, erişim. 12.03.2010)
- YILMAZ Kâşif, Fâkiri'nin Kanunî'ye sunduğu Risale-i Tarifat Adlı eserinin Kültür ve Medeniyet Tarihimiz Açısından Önemi, Yedi İklim dergisi, sayı: 42, Eylül 1993, s.44-46.